

Sultan Abdülmecid'in İnşa Ettirdiği Muvakkithaneler

Şefaattin Deniz*

Clock Rooms Constructed during the Reign of Sultan Abdülmecid

Abstract ■ This study examines clock rooms (muvakkithane), counted among Sultan Abdülmecid's foundation works, which he commissioned in Taif, Trabzon, Chios and Hagia Sophia with the purpose of primarily determining prayer times, meeting public's expectations and doing charity. The main sources of the study consist of Ottoman Archives of the Prime Minister's Office and registers from the archives of Directorate General of Foundations. Focuses on certain issues related to the aforementioned clock rooms, such as construction reasons, construction costs, completion period, repairs, regulation, staff assignment, qualifications, positions and salaries of staff. It also aims to answer questions such as whether the salaries were paid regularly or not, whether these buildings still exist, and if they do, for what purpose they are currently being used. Thus the current study brings to light some of Sultan Abdülmecid's endowment works, and contributes to the history of clock rooms.

Keywords: Clock room, Sultan Abdülmecid, Endowment, Taif, Trabzon, Chios, Hagia Sophia.

Giriş

Muvakkithanelerin Türk sanat, mimarlık ve vakıf tarihi açısından önemi olmakla birlikte, Osmanlılar dönemine ait, şimdiye kadar mevzu ile alakalı bütüncül bir çalışma yapılabilmiş değildir.¹ Türk kültür tarihi bakımından konunun

* Kocaeli Üniversitesi

1 Şimdiye kadar muvakkithanelerle ilgili en kapsamlı çalışma: Server Dayıoğlu, *İstanbul Muvakkithaneleri*, (İstanbul: Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş., 2010)'dir. İsminden de anlaşılacağı üzere bu eser sadece İstanbul'daki muvakkithanelerle ilgilidir. Makale düzeyinde çalışmalar için bkz.: Süheyl Ünver, "Osmanlı Türklerinde Muvakkithaneler", *Atatürk Konferansları*, V, (Ankara: Türk

önemine ve çalışma eksikliğine ilk dikkat çeken isim Enver Behnan Şapolyo'dur. O, eleştirilerini biraz da sitemkâr bir tarzda şöylece dile getirmiştir: “*Sanat tarihçileri mimari ve mitoloji hayranı olduklarından Türk kültürüne eğilmiyorlar. Ya tanımıyorlar, yahut da önem vermiyorlar. Bu yüzden de kültür tarihimiz incelenmemiş oluyor. Bunlar arasında muvakkithaneler de var. Muvakkithaneler mimari stili ve taşıdıkları mânâ itibariyle de orjinal bir konudur. Buna ait elimizde ne bir inceleme ne de bir eser vardır.*”²

“Muvakkithane” ve türevi olan kelimeler “vakt” sözcüğünden türetilmiştir. Namaz vakitlerinin belirlenmesinde kullanılan çeşitli saatleri düzenleyen, bunların ayarlarına ve tamirlerine bakan kişiye “muvakkit” veya “saatçi”, bu faaliyetlerin yürütüldüğü yere de “muvakkithane” denilmiştir.³ Ancak, kelimenin yazım ve telaffuzu ile ilgili bir problem göze çarpmaktadır. Şöyle ki, “vakt” sözcüğünde bulunan “kaf” harfinin kalın olması, bundan türetilen kelimelerin sesli harflerinin de kalın olmasını gerektirmektedir. Bundan dolayı bir kısım çalışmalarda “muvakkit”, “muvakkithane”⁴ şeklinde bir kullanım tercih edilmiş olmakla birlikte, telaffuzdaki incelikten olsa gerek, “muvakkit” ve “muvakkithane” şeklindeki kullanım daha çok kabul görmüştür.

İslâm dünyasında bilinen en eski muvakkithanelere Kahire, Endülüs ve Şam'dadır. Şam'da bulunan Büyük Emeviye Camii muvakkithanesinin muvakkiti İbn Şatır'dır.⁵ Selçuklu dönemi muvakkithaneleri ile ilgili şimdiye kadar herhangi bir çalışma yapılmış değildir. Osmanlıların kuruluş döneminde ise, muvakkithanelerin bulunduğu, ancak haklarında fazla bir malumat olmadığı anlaşılmaktadır. Başkent İstanbul'da ilk muvakkithanenin Fatih Camii avlusunda yapıldığı iddia edilmekteyse de,⁶ fetihten sonra camiye çevrilen Ayasofya Camii'ne bir muvakkit tayin edildiği gerçeğinden hareketle, ilk muvakkithanenin burada açılmış olduğu

Tarih Kurumu Basımevi, 1975), s. 217-257; Salim Aydüz, “Osmanlı Devleti'nde Küçük Gözlemleri Muvakkithaneler”, Güler Eren (Ed.), *Osmanlı* (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999), VIII, s. 664-675'dir.

2 Enver Behnan Şapolyo, “Muvakkithaneler”, *Önasya*, IV, 43 (1969), s. 10.

3 Aydüz, “Muvakkithane”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, 2006, XXXI, s. 413; Şapolyo, “Muvakkithaneler”, s. 10.

4 Bununla ilgili bkz. İsmet Parmaksızoğlu, “Muvakkit-Hâne”, *Türk Ansiklopedisi*, 1977, XXV, s. 6; Aydüz, “Osmanlı Devleti'nde Küçük Gözlemleri Muvakkithaneler”, s. 664.

5 Aydın Sayılı, *The Observatory In Islam* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1988), s. 245.

6 Aydüz, “Osmanlı Devleti'nde Küçük Gözlemleri Muvakkithaneler”, s. 664.

bir ihtimal dahilinde söylenebilir.⁷ Bundan mühlhem Fatih Külliyesi'ne yapılan muvakkithanenin ikinci eser olduğu iddia edilebilir.⁸ Daha sonra II. Bayezid, İstanbul'da kendi inşa ettirdiği külliyenin içine bir muvakkithane yaptırmış, inşasından yaklaşık iki asır sonra Evliya Çelebi buranın önemine binaen: “*İslâm âleminde ve Avrupalı gemiciler arasında en muteber muvakkithane*” ifadesini kullanmıştır. Bayezid Külliyesi muvakkitine astronomi ile ilgili yazdığı bir eserini padişaha takdim ettiğinden dolayı, 20 Ocak 1508 tarihinde 3.000 akçe caize verilmiştir. Aynı şahsa yaklaşık üç yıl sonra 2.000 akçe ile çuha ve murabban yapılmış bir elbise verildiğine bakılırsa, mezkur muvakkitin sıradan bir kişi değil, bilimsel niteliklere sahip bir astronomi uzmanı olduğu söylenebilir.⁹ Daha sonra İstanbul'da Süleymaniye, Selimiye, Şehzadebaşı, Yeni Cami, Üsküdar Yeni Valide, Beylerbeyi, Laleli, Nusretiye ve Dolmabahçe gibi daha onlarca külliyenin içine muvakkithane yapılmış,¹⁰ bunların bir kısmı geçen asırlara rağmen ayakta kalmayı başarabilmiştir. Ne var ki bu konuda tam bir envanter çalışması yapılmadığından Osmanlı topraklarının bakiyesi üzerinde ne kadar muvakkithane bulunduğu ve ne kadarının varlığını sürdürebildiği tam olarak bilinmemektedir.

Osmanlı Devleti'nde muvakkithaneler ve muvakkitler idare bakımından birden fazla kurumla ilişki içindelerdi: Şöyle ki, yeni inşa edilen külliyelere tayin edilecek muvakkitleri, aranılan vasıfları taşımaları halinde, belirleme yetkisi vakfı kuran kişilere, yani vâkıflara veya mütevellilere aitti. Belirlenen kişilerin tayini kazaskerlik tarafından gerçekleştirilir, kadronun ölüm veya başka bir sebeple boşalması halindeyse, diğer vakıf personeline olduğu gibi, ölen kişinin yerine liyakatli bir çocuğu varsa o tayin edilir, aksi takdirde müneccimbaşılık tarafından yapılacak bir imtihanla yeni atama gerçekleştirilirdi.¹¹

Muvakkithanelerde çalışacak kişilerde bulunması gereken özellikler çok önemli olup, bu konuda bize veri sağlayan en mühim kaynak kuşkusuz vakfiyelerdir. Onlarda bulunması gereken en önemli özellik, *mîkat sanatını*, yani ibadet

7 Fahri Unan, *Kuruluşundan Günümüze Fatih Külliyesi*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2003), s. 86.

8 Ünver, *Fatih Külliyesi ve Zamanı İlim Hayatı*, (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1946), s. 61.

9 Ayduz, “Osmanlı Devleti'nde Küçük Gözlemleri Muvakkithaneler”, s. 665.

10 İstanbul'daki ayakta kalan muvakkithanelerin listesi için bkz. Dayıoğlu, *İstanbul Muvakkithaneleri*, s. 53.

11 Ayduz, “Osmanlı Devleti'nde Küçük Gözlemleri Muvakkithaneler”, s. 666; Dayıoğlu, *İstanbul Muvakkithaneleri*, s. 27.

vakitlerini en doğru şekilde tespit edebilmeyi bilmektir. *İrtifa alma* adı verilen, güneşin konumunun tam tespiti de ibadet vakitlerinin takip edilip düzenlenmesi açısından fevkalade önemlidir. Muvakkithanede bulunan saatlerin temizlik, bakım, onarım ve düzeni de muvakkitlerin sorumlulukları arasındadır. Son olarak muvakkitler, ezan okumakla sorumlu müezzinlere vaktin yaklaştığını ya da girdiğini haber vererek onların görevlerini vakti saatinde yapmalarına yardımcı olmaktadır.¹²

Muvakkithaneler birer vakıf eseri olduklarından, buralarda çalışacak personele tahsis edilecek ücretleri belirme, artırma, eksiltme hak ve salahiyeti doğrudan doğruya vakfın kurucularına aittir; kurucular muvakkitlerde aranan özelliklerle birlikte onların alacağı ücreti de vakfiyede belirtmekle yükümlüdürler. Ayrıca vakfiyelere zeyil yapma hakkı da sadece onlarda olduğundan, öldükten sonra çalışan personelin alacağı ücret kolay kolay değiştirilememiş, geçen zamanla birlikte personelin ekonomik sıkıntılara duçar olmalarına sebep olmuştur. Peki, muvakkitler ne kadar ücret almaktaydı? 1489 yılına ait bir muhasebe defterine göre Fatih Külliyesi'nde görev yapan bir muvakkit 15, Ayasofya Camii muvakkiti ise 13 akçe alıyordu.¹³ Süleymaniye Külliyesi'nde görev yapan muvakkitlerin günlüğü ise 10 akçeydi. XIX. yüzyılda II. Bayezid Külliyesi muvakkitinin yevmiyesi 25 akçe iken, Cihangir Camii'nin muvakkiti 3 akçe almaktaydı. Ayrıca bu yüzyılda bazı muvakkitlere sosyal destek anlamında kira yardımı da yapılmaktaydı.¹⁴ Bütün bu veriler bize muvakkitlerin aldıkları ücretlerin vakfın içindeki önemi ve külliyenin gelir kaynakları ile doğru orantılı olduğunu göstermektedir.

Muvakkithaneler, külliyelerin bir unsuru olarak caminin ana parçası olabildiği gibi, cami dışında, ama külliye içinde bağımsız bir mekân olarak da göze çarpmaktadır. Bu mekânların içinde ne tür aletler bulunduğu bakıldığında, namaz vakitlerinin ayarlandığı irtifa alma aletleri, namaz-oruç ve imsak vakitlerini gösteren takvimler, takvim yapma esaslarına yarayan yazma eserler, rubu' tahtası, kadran, usturlab, sekstant, oktant, kum saati, alaturka, alafranga çalar-çalma mekanik saatler, küre aletleri, saat tamiri için çeşitli aletler, daha çok astronomi ile

12 Ünver, "Osmanlı Türklerinde Muvakkithaneler", s. 255; Şapolyo, "Muvakkithaneler", s. 10; Dayıoğlu, *İstanbul Muvakkithaneleri*, s. 27-28.

13 Aydüz, "Muvakkithane", s. 414.

14 Aydüz, "Osmanlı Devleti'nde Küçük Gözlemeleri Muvakkithaneler", s. 667; Dayıoğlu, *İstanbul Muvakkithaneleri*, s. 28.

ilgili malzemelerle¹⁵ birlikte muvakkithanelerin giriş kapısına konulan kitabeler bulunduğu görülür.

XIX. yüzyılın son çeyreğinden itibaren saat kuleleri yapımı yaygınlaştıkça muvakkithanelerin kıymeti azalmaya başlamış,¹⁶ 1924 yılında “müneccimbaşılık” kurumu lağvedilince “başmuvakkitlik” adıyla aynı fonksiyonu icra eden bir kuruma dönüşmüş, bu müessese de 20 Eylül 1952 yılında kapatılarak fonksiyonel olmaktan tamamen çıkmıştır. Nihayetinde, teknolojinin gelişmesi ile birlikte saatlerin radyo ve televizyonlardan ayarlanması ise bu kuruma olan ihtiyacı tamamen ortadan kaldırmıştır.

Bu makalede Sultan Abdülmecid Han’ın ibadet vakitlerinin nabzının tutulması maksadıyla imparatorluk sınırları dâhilinde bulunan; Trabzon, Taif, Sakız ve Ayasofya’da yaptırmış olduğu muvakkithaneler inşasından personel ücretlerine kadar olabildiğince kapsamlı bir şekilde incelenecektir. Ancak Trablusgarp,¹⁷ Beyrut¹⁸ ve Sivas’ta¹⁹ yaptırılan muvakkithaneler Sultan Abdülmecid tarafından inşa ettirilip ettirilmiş olmaları ihtimali olmakla beraber bu kesin kesin olarak tespit edilemediğinden, ayrıca yeteri kadar veri bulunamadığından bu makalenin kapsamı dışında tutulmuştur.

Trabzon Muvakkithanesi

Trabzon şehir merkezinde bulunan iki muvakkithaneden birisi Sultan Abdülmecid tarafından inşa ettirilmiştir. Sultan Abdülmecid Aşağı Hisar bölgesinde bulunan Çarşı Camii’ndeki bu eseri yaptıırncaya kadar şehirde varlığı bilinen

15 Ünver, “Osmanlı Türklerinde Muvakkithaneler”, s. 255-257; Parmaksızoğlu, “Muvakkıt-hâne”, s. 6; Dayıoğlu, *İstanbul Muvakkithaneleri*, s. 117-143.

16 Parmaksızoğlu, “Muvakkithane”, s. 6.

17 Trablusgarp kasabasında bulunan muvakkithane, Kale surunda bitişik olan iki dükkanın birleştirilerek muvakkithaneye çevrilmesiyle meydana getirilmiştir. Ancak mevcut belgeden bu eserin Sultan Abdülmecid tarafından yaptırılıp yaptırılmadığı anlaşılamamaktadır. Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Meclis-i Vala (MVL), Dosya No: 237, Gömlek No: 38.

18 Beyrut’ta bulunan büyük camide beş vakit namazın belirlenmesinde sıkıntı çekildiği için cami kapısı bitişiğinde bulunan oda muvakkithaneye çevrilmiş, padişah’tan da buraya bir saat göndermesi talep edilmiştir. BOA., MVL, 326-89.

19 Sivas’ta inşa edilen muvakkithaneden ziyade saat kulesi olduğu anlaşılmaktadır. Bu konu hakkında bkz. Talip Mert, “Sivas Saat Kulesi’nin İnşası”, *Sultanşehir Kültür Sanat Dergisi*, 3 (2010), s. 26-29.

herhangi bir muvakkithane mevcut değildi. “Kurenâ-yı hazret-i şehriyârîden Ragıb Ağa” Trabzon’daki görevi sona erip İstanbul’a dönerken yanında ahalinin Trabzon’da bir muvakkithane yapılması isteğini de içeren bir mahzar getirmiş, ahalinin bu arzusu dikkate alınarak Ragıb Ağa’nın getirdiği mahzar Meclis-i Vâlâ’ya havale edilerek Trabzon’da bir muvakkithane yapılmasına karar verilmiş, kargir olarak yapılacak inşaatın masraflarının da Evkâf-ı Hümâyûn Nezareti tarafından karşılanması uygun bulunmuştur.²⁰

21 Aralık 1847/13 Muharrem 1264 tarihinde yapımına karar verilip Ruznamçe defterlerine kaydedilmesinden 31 Mayıs 1848/27 Cemaziyelahir 1264 tarihinde tamamlanmasına kadar geçen süreden muvakkithane inşaatının 5 ay 10 günde tamamlandığı anlaşılmaktadır. İnşaatın tamamlanmasının akabinde Trabzon Valisi tarafından Evkaf Nezareti’ne bir yazı gönderilerek buraya konulacak iki adet saatin gönderilmesi talep edilmiştir.²¹

Trabzon Valisi’nin talebi ve Evkaf Nezareti’nin muvafakati doğrultusunda muvakkithane için tanesi 2.900 kuruştan iki adet saat alınarak 5.800 kuruş ödenmiş, satın alınan saatler 150 kuruş vapur kirası ödenerek Trabzon’a gönderilmiştir.²² Böylece nakliye masrafları ile birlikte saatlere ödenen toplam meblağ 5.950 kuruşa ulaşmıştır.

Muvakkithanenin inşası ve saatlerinin yerleştirilmesi ile sorun bitmemiştir. Zira buradaki saatlerin tamir, tanzim, bakım, onarım ve temizliği ile kim meşgul olacaktır? Buradaki muvakkithanenin saatlerine bakmak üzere 30 Haziran 1849/9 Şaban 1265 tarihinde Şirin oğlu Mikail’in tayini için bir istida verilmiş, sonuç alınabilmesi için de Muşlu Yusuf Paşazade Şerif Bey ve biraderleri aracı olmuşlardır. Mikail’in uygun olup olmadığına dair bir araştırma yapılacağı ifade edilmiş olmakla birlikte,²³ Şirin oğlu Mikail hiç bir zaman buraya muvakkithane olarak tayin edilmemiştir. Bir başka belgeden muvakkithanedeki saatlerin tamir ve tesviyesine bakılması için bir adet muvakkithane tayini gerektiği, Trabzon ahali-sinden Kurtin oğlu Mehmed Efendi’nin ise burası için uygun olduğu belirtilmiştir. Mehmed Efendi’nin muvakkithane tayin edilmesinde saatçilik, *ahter ve irtifa*

20 Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (VGMA), Defter No: 997, s. 10, Tarih 21 Aralık 1847/13 Muharrem 1264.

21 BOA, Sadaret Mektubi Kalemî (A. MKT), 131-87.

22 VGMA, d. 997, s. 24, 25; d. 998, s. 15; d. 999, s. 57; d. 1000, s. 6; d. 1002, s. 9-10, 89.

23 BOA, A. MKT, 209-83; Tarih 30 Haziran 1849/9 Şaban 1265.

usulünü bilmesi etkili olmuştur. Mevcut verilerden Mehmed Efendi'nin astronomi bilgisi olduğu da anlaşılmaktadır.²⁴

Mehmed Efendi'nin maaş başlangıcında Rumi yılın başı olan Mart ayı esas alınmış ve 1 Mart 1265 tarihinden itibaren geçerli olmak üzere göreve tevcih edilip, Hazine-i Hassa Muhasebesine kaydedilerek kendisine berat çıkarılmıştır. Tayin edilen maaş ise 150 kuruş²⁵ olup, 12 aylık maaşı olan 1.800 kuruş kendisine eksiksiz olarak ödenmiştir.²⁶

Sultan Abdülmecid tarafından inşa ettirilen Trabzon Muvakkithanesi'ne yaklaşık dört sene sonra parmaklık yaptırılmıştır. Hazine-i Hassa muavini Halim Efendi tarafından bu iş Serkiz zimmiye havale edilmiş, parmaklıkları 1.004 kuruşa mal eden Serkiz zimmi parasını alamadığından bir istida yazmış, dilekçesi dikkate alınan Serkiz zimmi'ye 22 Ağustos 1852/6 Zilkade 1268 tarihinde alacağı olan 1004 kuruş ödenerek, meblağ hem Hazine-i Hassa Muhasebesi'ne hem de Abdülmecid Vakfı defterlerine kaydedilmiştir.²⁷

Bugün mevcut olmayan muvakkithanenin yerinde şadırvan bulunmaktadır. Muvakkithaneye ait olan tek parça 102x82 cm boyutlarında talik bir hatla yazılmış, ancak yazanı belli olmayan bir kitabedir. Bu kitabe bugün Trabzon Ayasofya Müzesi bahçesi güney duvarı dibinde sergilenmekte²⁸ olup metni şu şekildedir:²⁹

Cihânın Pâdişâh-ı a'deli Abdülmecîd Hân kim
İdüb bir nebze dâd ve re'fetin îmâ Trabzon'da

Hayât-ı tâze virdi mülke Tanzîmât-ı Hayriye
Velî te'hîr olub oldu bu sâl icrâ Trabzon'da

Ahâlîsi olub âsûde-i zıll-ı hümâyûnu
Duâ-yı şevketin itmektedir ifâ Trabzon'da

24 VGMA, d. 997, s. 30; d.1001, s. 11.

25 VGMA, d. 997, s. 30; d. 1001, s. 11.

26 VGMA, d. 998, s. 25, Tarih 29 Nisan 1849/6 Cemaziyelahir 1265; d. 1000, s. 9; d. 1002, s. 51.

27 VGMA, d. 998, s. 31; d. 999, s. 109, Tarih 28 Aralık 1851/4 Rebiülevvel 1268; d. 1002, s. 29, 51.

28 Tuğba Zorlu -Demet Yılmaz: "Kültürel Süreklilik Bağlamında Muvakkithaneler: Trabzon Örneği", Ahmet Gürbüz (ed.), *Safranbolu Saat Kulesi ve Zaman Ölçerler Sempozyumu* (Safranbolu: Karabük Valiliği Kültür Hizmeti, 2011), s. 279.

29 Metin yine Zorlu ve diğerleri, "Trabzon Örneği", s. 279'dan kısmen düzeltilerek alıntılanmıştır.

O kutb-ı saltanat fermân idüb lütfundan ez-cümle
Yapıldı bu muvakkıthâne-yi vâlâ Trabzon'da

Mukaddem kimse mazhar olmayub bu hayr-ı makbûle
Felek Şâh-ı cihâna saklamış gûyâ Trabzon'da

Meşârikla meğâribde burûcî seyr idüb hurşîd
Meh-i tâbende oldıkca ziyâ-bahşâ Trabzon'da

İdüb Hak merkez-i adlinde sâbit izz ü şevketle
Olunsun sâyesinde çok eser peydâ Trabzon'da

Bulundu bunda me'mûren müfettiş bendesi Sa'dî
Duâya müşteğil her rûz-ı şeb hâlâ Trabzon'da

Mücevher sâ'at-âsâ ceyb-i dilden çıkdı târîhi
Yapıldı bu muvakkıthane pek zibâ Trabzon'da

1264

Diğer muvakkithane ise, Ortahisar Fatih Camii avlusundadır, ancak kitabesi olmadığından tam olarak ne zaman yapıldığı belli değildir. Sanat tarihçileri ve mimarların tahmini XIX. yüzyılda yapıldığı yönündedir. Bir müddet imam odası olarak kullanılan muvakkithane bugün Diyanet İşleri Başkanlığı'na tahsisli olup kütüphane olarak kullanılmaktadır. 2008 yılında çevresindeki yapılarla birlikte Trabzon Vakıflar bölge müdürlüğü tarafından restorasyonu yapılmıştır. Tek hacimli yapının kuzey, batı ve güney cephe duvarları düz, batı cephe duvarları ise açılı üç parçadan oluşmaktadır. Sokak cepheleri köşelerle hareketlendirilmiş ve her yüze bir pencere yerleştirilmiştir.³⁰

Taif Muvakkithanesi

Taif, Hicaz'ın üç önemli şehrinden biri olup Mekke'nin 88 km. doğusunda, Serat silsilesinden Gazvân dağının güney eteklerindeki dalgalı bir plato içine derin bir şekilde gömülmüş olan Vec vadisinde denizden yaklaşık 1.700 m. yükseklikte kurulmuş bir yerleşim yeridir. Burası Hicaz'ın kış aylarında iklimi en soğuk yerleşim birimidir. Yazın mutedil havası sebebiyle günümüzde olduğu gibi Mekke

30 Haşim Karpuz, *Trabzon*, (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1990), s. 49; Zorlu vediğerleri, "Trabzon Örneği", s. 275-277.

eşrafının tarih boyunca sayfiye şehri özelliğini korumuştur. Arabistan'ın doğu, batı ve güneyden gelen yollarının kesişme noktasında yer almakta ve Haremeyn'e açılan doğu kapısı vasfını taşımaktadır.³¹

Selefleri gibi Sultan Abdülmecid de İslâm dünyasının merkezi olan Hicaz bölgesine hayır eserleri yaptırmıştır. Bu yerlerden birisi de Taif'tir. Sultan'ın *irade-i seniyyesiyle* Peygamber Efendimizin amcazadesi Abdullah bin Abbas Mescidi'nin bitişiğine kargir bir muvakkithane, birer muvakkit ve müezzin odalarıyla karşısında bulunan kabristanın duvarları yaptırılmıştır. İnşaat masrafları 51.145,5 kuruşa ulaşmış olup, meblağı ilk etapta Cidde hazinesinden karşılanmış, ancak Cidde hazinesinin böyle bir sorumluluğu olmadığı ve padişah hayırları kapsamında olduğundan dolayı bu meblağ Sultan Abdülmecid'e ait vakıf gelirlerinden Maliye hazinesine ödenmiştir.³²

İnşaatin tamamlanmasının akabinde buradaki muvakkithane için İstanbul'da 9.500 kuruş karşılığında bir *kebir tam saat* (büyük saat) satın alınarak, Taif'e herhangi bir zarar görmeden sağ salim ulaştırılabilmesi gerekli önlemler alınmıştır. Bu çerçevede 96 kuruşa Karahisar keçesi, 24 kuruşa kar keçesi, 25 kuruşa urgan, 15 kuruşluk üstadiye, 25 kuruşa saat için yedek cam, 12 kuruşa kapaklar için cam, 25 kuruşa camları korumak için mahfaza sandığı alınarak toplam 222 kuruşluk bir masraf yapılmıştır. Satın alınan saati Taif'e ulaştırmak için Ahmed Dede adlı bir kişi görevlendirilmiş, kendisine görevi karşılığı 3.000 kuruş harcırah verilmiş, böylece Taif muvakkithanesine gönderilecek saatin satın alınıp yerine konuluncaya kadarki masrafı 12.722 kuruş tutmuştur.³³ İnşa masrafları da buna dâhil edildiğinde muvakkithanenin Abdülmecid vakıflarına toplam maliyeti 63.867,5 kuruş olmuştur.

Muvakkithanenin inşaatı tamamlanıp kullanıma hazır hale getirilmesinden sonra sıra bir muvakkit tayin etmeye gelmişti. Aslında buraya geçici bir muvakkit tayin edilmişti, edilmesine. Lakin bu kişi "*ğayr-i erbâb-ı san'at*" idi. Yani muvakkitlik konusunda liyakatli olduğu söylenemezdi. Eğer saat herhangi bir sekteye uğrarsa saati yapabilecek niteliklere ve beş vakti birbirinden ayırabilecek evsafa sahip değildi. Esasında muvakkithane için İstanbul'dan İbrahim

31 Mustafa Sabri Küçükbaşcı, "Tâif", *DİA*, 2010, XXXIX, s. 443.

32 BOA., İrade Meclis-i Vala (İ. MVL), 201-6362, Tarih 24 Şubat 1851/22 Rebiülahir 1267; İ.MVL, 257-9588; Sadaret Mektubi Kalemi Meclis-i Vala (A. MKT. MVL), 40-11, Tarih 9 Mart 1851/6 Cemaziyevvel 1267; VGMA, d. 1000, s. 10; d. 1002, s. 31.

33 VGMA, d. 997, s. 10, 24; d. 998, s. 15; d. 999, s. 57; d. 1000, s. 6; d. 1002, s. 9, 89.

Efendi adında bir muvakkit bu işe talip olmuş, lakin vermiş olduğu arzuhal kaybolduğundan ataması mümkün olmamıştı. Mezkûr İbrahim Efendi mevzu bahis eksiklikleri giderebilecek, saatçilik sanatını tam olarak icra edebilecek derecede mahir ve işin erbabı bir kişi olduğunu ifade eder tarzda yeni bir arzuhal sundu. Onun bu istidası Meclis-i Vâlâ'ya havale edilerek orada okundu.³⁴ İbrahim Efendi hakkında yapılan tahkikat neticesinde onun işinin erbabı, maharet sahibi, irtifa ilmine aşına olduğu sonucuna ulaşıldı. Taif'e muvakkit tayin edilerek kendisine bir berat çıkarıldı. Aylık 150 kuruş da maaş tahsis edildi. Ayrıca sosyal destek olarak nitelendirilebilecek şekilde Hicrî 1267 senesinden itibaren kendisine yıllık 45 riyal ev kirası yardımı yapıldı. Hakkındaki bütün verilerin Hazine-i Hassa ve Evkaf-ı Hümayûn muhasebesine kaydedilmesi için ilmühaber verildi.³⁵

150 kuruş maaş tahsis edilen İbrahim Efendi, maaşını yetersiz bularak artırılması talebini içeren bir arzuhal yazmış, onun bu istirhamı dikkate alınarak 2 Mart 1851/28 R 1267 tarihli zeyl vakfiyeye maaşı mevcudun iki katı olan 300 kuruşa çıkarılmıştır.³⁶ Aslında Cidde Valisi Âğah Paşa'ya yazılan bir yazıdan anlaşıldığına göre, ilk maaşı olan 150 kuruşu hiç almamış, göreve başlama tarihi olan 22 Haziran 1851/22 Şaban 1267 tarihinden itibaren hep 300 kuruş maaş almıştır. İbrahim Efendi'nin Hicrî 1267 yılına ait 4 ay 9 günlük maaşı ile H. 1268 yılına ait 12 aylık maaşı olan 6.960 kuruş İstanbul'daki sarrafı Murad oğlu Karabet'e ödenmiştir. Bunun sebebi ise, İbrahim Efendi'nin muhtemelen görev yeri olan Taif'e giderken Karabet'ten borç almış olmasıdır. Ancak İbrahim Efendi'nin daha sonraki maaşları Surre-i Hümayûn vasıtasıyla kendisine gönderilmiştir.³⁷

34 BOA., MVL, 65-15, Tarih 26 Şubat 1849/3 Rebiülahir 1265.

35 VGMA, d. 997, s. 29; d. 999, s. 87, 91; d. 1002, s. 17.

36 VGMA, d. 1419, s. 255.

37 BOA, Sadaret Mektubi Kalemî Umum Vilayet Evrakı (A. MKT. UM), 101-49; VGMA, d. 998, s. 32; d. 999, s. 113.

Tablo 1: İbrahim Efendi'nin maaşlarını içerir tablo³⁸

Yıl	Ay ve gün	Maaş (kr)	Yıllık geliri (kr)	Kira Yardımı (kr)	Ödeme
1267	4 ay 9 gün	300	1290	1035	2325
1268	12	300	3600	1035	4635
1269	12	300	3600	1035	4635
1270	12	300	3600	1035	4635
1271	12	300	3600	1035	4635
1272	12	300	3600	1035	4635
1273	12	300	3600	1035	4635
1274	12	300	3600	1035	4635

Elimizde Muvakkit İbrahim Efendi'nin 8 yıllık maaş verileri bulunmaktadır. O, 22 Şaban 1267 tarihinde göreve başladığından ilk yıl için kendisine vakıf tarafından 4 ay 9 gün için 1.290 kuruş maaş ödemesi yapılmıştır. Esasında 12 ay üzerinden hesaplandığında maaşı 3.600 kuruştur. Kendisine bir nevi sosyal destek anlamında 45 riyal de kira yardımı yapılmaktadır. Kira yardımı hesaplanırken 1 riyalin 23 kuruş olduğu kabul edilmiştir. Bu durumda kuruş üzerinden hesaplandığında kira yardımı 1.035 kuruşa tekabül etmektedir.³⁹ Tablodan da rahatça anlaşılacağı üzere sekiz yıllık süre zarfında İbrahim Efendi'nin maaş ve kira yardımında herhangi bir artışa gidilmemiş olmakla birlikte, maaşını alamamak bir sorunla da karşılaşmamıştır.

On yılı aşkın bir süre Abdülmecid'in Taif Muvakkithanesi'nde görev yapan İbrahim Efendi kısa bir süre için İstanbul'a dönmüştür. Burada, kendisine verilemekte olan 300 kuruş maaşla artık ailesini geçindirmekte aciz kaldığını, bundan mütevellit maaşına bir miktar daha zam yapılmasını içeren bir arzuhal sunmuştur. İbrahim Efendi sırf maaş artış talebi için İstanbul'a gelmiş olamaz, onun dönüşünde sıla-i rahim ziyaretinin de etkisi olmalıdır. Tabi bu arada taleplerini bizzat arz edip takipçisi olmak işini daha da kolaylaştırabilirdi. Elimizde

38 Bu tablonun verileri hazırlanırken şu defter ve belgelerden istifade edilmiştir: VGMA, d. 998, s. 32; 34; d. 999, s. 113, 127; d. 1000, s. 9, 14, 21; d. 1002, s. 40; 51, 74, 80.

39 Bu veri aynı zamanda bize o yıllar içinde kuruşun riyale oranı hakkında bir fikir vermektedir.

daha sonraki yıllara ait maaş verileri olmadığından İbrahim Efendi'nin maaşına zam yapılıp yapılmadığı, eğer yapıldıysa bunun ne kadar olduğu maalesef tespit edilememiştir. Lakin bilinen şey, Maliye Hazinesi'nden kendisine 1.000 kuruş atıyye verildiğidir. İbrahim'in tek talebi maaşına zam yapılması değildi. O, ayrıca Taif'e geri dönüşü sırasında üç kişilik ailesiyle birlikte önce İskenderiye, oradan da Cidde'ye kadar vapurla gidebilmek için, Mısır Valisi'ne bir kıta emirname yazılmasını talep etmiş, onun bu isteği olumlu karşılanmıştır.⁴⁰

Sakız Muvakkithanesi

Sakız, 841,6 km² yüzölçümü ile Yunanistan'ın beşinci büyük adası konumundadır. Batısında 809 metrelik Amani Dağı ve kuzey doğusunda en yüksek yeri 1.297 m olan, Türklerin 'İlyas'⁴¹ adını verdikleri 'Peline' dağı bulunmaktadır. Ayrıca adada, Volissos, Kardamila, Kalamoti Ovaları ile Epos Platosu ve Potamos Irmağı bulunmaktadır. Akarsuların kaynağı İlyas Dağı'dır.⁴²

Kanuni Sultan Süleyman'ın saltanatının sonlarında Osmanlı topraklarına katılan Sakız Adası'na zaman içinde çok sayıda hayrat inşa ettirilmiştir. XIX. yüzyılın ortalarına gelindiğinde Sultan Abdülmecid'in *irâde-i seniyyesi* ve vakıf kaynaklarıyla Sakız Adası'na cami, çeşme, suyolları, tuvaletlerle birlikte bir de muvakkithane yaptırılmıştır. Buradaki camiye sultana atfen Mecidiye adı verilmiştir. Cami ve muvakkithane ile birlikte buradaki yapıları inşa eden kişi Mühendis Osman Tevfik Efendi'dir.⁴³ Osmanlı Tevfik Efendi buradaki eserleri *dil-nişin* tarzda⁴⁴ ve *kargîr* olarak inşa etmiştir. Ayrıca personel ve diğer giderlerin karşılanabilmesi için caminin üç tarafına 11 adet mağaza⁴⁵ yaptırılmıştır. Mecidiye'nin inşasına tam olarak ne zaman başlandığı tespit edilememiş olmakla birlikte, bu konu ile ilgili ilk belgemiz 10 Şevval 1263/21 Eylül 1847 tarihli olduğuna göre, inşaata bu

40 BOA, Sadaret Mektubi Kalemî Nezaret ve Devair Evrakı (A. MKT. NZD), 370- 96, Tarih 9 Ekim 1861/4 Rebiülahir 1278.

41 Bu dağ, adını Aydınoğlu Umur Bey'in Sakız'a yaptığı sefere katılan İlyas Bey'den almış olabilir. Mükrimin Halil, *Düsturname-i Enveri*, (İstanbul: Devlet Matbaası, 1928), s. 23.

42 Sırrı Erinç-Talip Yücel, *Ege Denizi Türkiye ile Komşu Ege Adaları*, (Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 1978), s. 86-87.

43 VGMA, d. 999, s. 42; VGMA, d. 998, s. 11, 14.

44 Bu kelime "gönülde yer tutan", "hoşa giden" gibi anlamlara gelmektedir. Bu kelimenin mimari bir tarz olduğu anlaşılma ile birlikte nasıl bir tarz olduğu belli değildir.

45 Mahzen, depo, dükkan gibi anlamlar içermektedir.

tarihten önce başlanmış olmalıdır⁴⁶. Mühendisliğini Osman Tevfik Efendi'nin yaptığı inşaatın kâtipliğini Hacı Atıf Efendi, mutemetliğini de Süleyman ve İsmail Ağalar yürütmüşlerdir. Osmanlı Devleti'nde inşaat sahasında Ermeni-Rum mühendis ve müteahhitler etkili olmalarına rağmen, Sakız gibi nüfus bakımından Rumların yoğun yaşadığı bir yerde inşaat yönetiminde herhangi bir Rum bulunmaması dikkat çekici bir durumdur.

Mecidiye Camii küçük eksiklikler dışında kullanıma hazır hale gelmiş, tuğra ve tarih taşları yerleştirilmiş, alemler yerlerine konulmuş, özellikle cami içi hasır ve halıların serilmesi, perdelerin takılması ve şamdanların yerleştirilmesinden sonra 1 Ramazan 1264/1 Ağustos 1848 tarihi itibarıyla burada beş vakit namaz, 12 Muharrem 1265/8 Aralık 1848 tarihinden itibaren de Cuma namazları kılınmaya başlamıştır.⁴⁷

Mecidiye Camii, muvakkithanesi, çeşmesi ve suyolları gibi parçalarının tamamlanmasından sonra muayene ve teftiş için Sakız Adası'na Reşid Efendi gönderilmiş; o, 1 Zilkade 1265/18 Eylül 1849 ile 29 Rebiülahir 1266/14 Mart 1850 tarihleri arasında adada görevli kalmıştır. Reşid Efendi adı geçen yerleri incelemiş, eserlerin güzel bir şekilde tamamlanmasından duyduğu memnuniyeti Sakız makamı Hüseyin Sücûdi Efendi'ye ifade etmiş, ancak bir takım eksiklikler bulunduğunu söylemeyi de ihmal etmemiştir. İstanbul'a yazdığı raporunda, muvakkithanenin çatısına dört köşeli güneş resminde bir adet alem'in konulması, caminin tahta olan saçaklarının tuğladan yapılması, yeşil olan dış sıvalarının beyaz badanaya çevrilmesi gerektiği hususlarını yazmıştır. Reşid Efendi'nin dile getirdiği hususlar yerinde bulunmuş, sadece saçaklarda tuğla yerine Sakız taşı kullanılmasının daha uygun olacağı kendisine ifade edilmiştir.⁴⁸

Mecidiye Camii, muvakkithanesi, çeşmesi, suyolları, tuvaletleri ve bunların giderlerinin karşılanması için yapılan 11 adet mağazanın vakfa toplam maliyeti 396.470,5 kuruş olmuştur.⁴⁹ Muvakkithaneye yapılan masraflarla ilgili verilen tek ayrıntı perdelerinin tanzimi için yapılan 342,5 kuruşluk harcamadır.⁵⁰

Sultan Abdülmecid adalar seyahati sırasında Sakız'a dönüş yolunda uğramıştır. O, 17 Haziran 1850'de Sisam'dan geçerek önce Kuşadası önlerine gelmiş,

46 VGMA, d. 999, s. 7.

47 VGMA, d. 1002, s. 5.

48 VGMA, d. 999, s. 42.

49 VGMA, d. 1002, s. 88.

50 VGMA, d. 998, s. 21, Tarih 8 Nisan 1851/6 Cemaziyelahir 1267.

geceyi burada geçirdikten sonra 18 Haziran Salı akşamına doğru Sakız Adası'na ulaşmıştır. Padişahı adaya gelişinde Sakız kaymakamı Hüseyin Sücûdi Efendi ve halk karşılaşmış, üç gün üç gece adada kalan padişah, burada kendisine ikamet merkezi olarak kaymakam Hüseyin Sücûdi Efendi'nin şehir merkezi dışındaki konağını seçmiştir. Sultan Abdülmecid adada kaldığı süre zarfında hem istirahat etmiş, hem de halkla yakın temasta bulunmuştur. Cuma selamlığının ardından vakıflarının bir parçası olarak inşa ettirdiği Mecidiye'de cuma namazını eda etmiş, yani bir nevi caminin resmi açılışını gerçekleştirmiş, ikinci vakti adadan ayrılarak karşı kıyıda olan Çeşme'ye geçmiştir.⁵¹

İnşaatın tamamlanmasından sonra buradaki muvakkithaneye 30 kuruşluk vazife ile Osman Efendi bin Hüseyin atanmış,⁵² ayrıca 2.800 kuruş karşılığı bir saat alınarak⁵³ muvakkithaneye yerleştirilmiş, bu saatin izinsiz çıkarılmaması gerektiği vakfiyede ifade edilmiştir.⁵⁴ Sakız Adası'na yaptığımız saha ziyareti sonucu, arşiv verileri ışığında bulunması gereken iki tuğra taşı, çeşme ve muvakkithane-nin üzerinde bulunan alem ile çeşme tarih taşlarından birisinin olmadığı tarafımızdan tespit edilmiştir.

Ayasofya Muvakkithanesi

Fatih Sultan Mehmed'in İstanbul'u fethinden sonra kendi vakfı haline getirdiği Ayasofya Camii için bir muvakkithane yaptırıp yaptırmadığı tartışmalı bir durumdur. Mevcut muvakkithane Sultan Abdülmecid tarafından Fossati kardeşlere Ayasofya'nın büyük tamiri tamamlandıktan sonra yaptırılmıştır.⁵⁵

İnşaat yarıya kadar yapıldıktan sonra mali sebepler nedeniyle durdurulmuş, ancak bu şekilde bırakılması yağış vb. sebeplerden dolayı yok olup gitmesine

51 *Takvim-i Vekayi'*, sa. 427, s. 1; Ahmed Lütfi Efendi padişahın bu seyahatini *Takvim-i Vekayi'*den aynen alarak herhangi bir yorum ve değerlendirmede bulunmamıştır. Bkz. Ahmed Lütfi, *Vaka-Nüvis Ahmed Lütfi Efendi Tarihi*, yay. M. Münir Aktepe, IX, (İstanbul: Edebiyat Fakültesi Matbaası, 1984), s. 31.

52 VGMA, d. 1419, s. 173; VGMA, d. 999, s. 44; Mustafa Güler adı geçen muvakkitin 40 kuruş aldığını iddia etmekteyse vakfiye ve diğer belgeler bunun doğru olmadığını göstermektedir. Güler, "Sultan Abdülmecid'in Hayır Eserleri", *Ortaköy Büyük Mecidiye Camii*, Ahmet Uçar (ed.), (İstanbul Gürsoy Grup Kültür Yayınları, 2015), s. 182, 190.

53 VGMA, d. 997, s. 16; d. 998, s. 9; d. 999, s. 30.

54 VGMA, d. 1419, s. 180

55 Semavi Eyice, "Ayasofya Muvakkithanesi", *DİA*, 1991, IV, s. 215.

neden olacağından, ayrıca harcanan emekler de zayı olacağından mali sorunun çözülmesi için maliye nazırına bir yazı yazılmıştır.⁵⁶ Nihayetinde muvakkithane Ayasofya Camii Şekerci Kapısı bitişiğinde Mısırlı Yani Kalfa'ya 145.000 kuruşa (1 yük 45.000 kuruş) yaptırılmıştır. Daha sonra Ayasofya Camii Vakfı tarafından Kaymakam Vekili Behçet Ağa nezaretinde 12.200 kuruşluk ilave harcama yapılmıştır. Böylece muvakkithanenin toplam maliyeti 157.200 kuruşa ulaşmıştır. Bunun 150.000 kuruşu Ayasofya Cami Vakfı tarafından ödenmiş, kalan 7.200 kuruşun da Evkâf Nezareti tarafından ödenmesi Meclis-i Vâlâ'da karara bağlanmıştır.⁵⁷

Yapımı tamamlanan muvakkithaneye konulması için iki adet yeni oturtma saat ile pencere perdeleri ve bir kısım eşya satın alınmış, bunlar için de 5.293,5 kuruş masraf yapılmıştır. Müstakil bir bina halinde bulunan muvakkithane Ayasofya Camii'nin güneybatıdaki avlunun kapısı yanındadır.⁵⁸ Semavi Eyice, Güney İsviçre'nin Bellinzona şehri arşivinde Fossatilere ait evrak arasında "Vakit Odası" projeleri bulunduğunu, mevcut muvakkithanenin Fossati'nin çizimlerine göre daha sade ve gösterişsiz şekilde inşa edildiğini ifade etmektedir.⁵⁹

Yeniden inşa edilen muvakkithaneye saatçilik ilminde maharet ve bilgi sahibi olan Ahmed Raif Efendi adlı bir kişi *bilâ maaş* atanması için bir istida vermiş, bu doğrultuda Evkâf Nezareti'ne bir yazı yazılmıştır.⁶⁰

Sonuç

Muvakkithanelerle ilgili bir mikro tarih çalışması olan bu makalede, Sultan Abdülmecid'in imparatorluğun çeşitli bölgelerinde inşa ettirmiş olduğu muvakkithaneler incelenmiştir. Muvakkithanelerin inşa edildiği şehirlerin seçiminde özel bir sebep var mıdır? Bu sorunun cevabı tam olarak bulunamamış olmakla birlikte genel olarak ahalinin talebi, ibadet vakitlerinin tanzimi ve padişahın hayırseverliği gibi sebepler zikredilebilir.

56 BOA, A. MKT. MVL, 62-97, Tarih 10 Mayıs 1853/1 Şaban 1269.

57 BOA, MVL, 342-95.

58 Ahmet Akgündüz ve diğerleri, *Üç Devirde Bir Mabed Ayasofya*, (İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 2005), s. 517-518.

59 Eyice, "Ayasofya Muvakkithanesi", s. 216.

60 BOA, A. MKT. NZD, 86-74, Tarih 17 Ağustos 1853/12 Zilkade 1269.

Muvakkithanelerin dördünün de kargir ve müstakil birer fiziki yapı olarak inşa edilmiş oldukları görülmektedir. Taif'teki muvakkithanenin yaklaşık 64 bin kuruşa mal edildiğinin tespiti, XIX. yüzyılın ortalarında bir muvakkithanenin ne kadara inşa edilebileceği konusunda bir fikir vermektedir. İnşaatların bitiminden sonra içleri de tanzim ve teşrif edilmiş, en temel araçları olan mekanik saatler satın alınarak İstanbul'dan buralara gönderilmiştir. Bu mekanik saatlerin fiyatları ile ilgili göze çarpan en önemli husus ise, Taif'e gönderilen saatin fiyatının Trabzon ve Sakız'dakinin üç katından fazlaya tekabül etmesidir. Ayrıca bu saatlerin mekanik olduklarından hareketle muvakkitlerin işlerinin eskiye oranla daha da kolaylaştığı söylenebilir.

İnşa edilen bu muvakkithanelerde mekanik saatler dışında astronomi ile ilgili başka aletler veya malzemelerin bulunup bulunmadığı tespit edilememiş olmakla birlikte, atanacak muvakkitlerde, saatçilik, ahter (yıldız) ve irtifa alma usulünü bilme koşulunun aranmış olması, onların astronomi konusunda malumat sahibi olduklarını, ayrıca muvakkithanelerde bu konularla ilgili kitaplar bulundurmuş olabileceklerini göstermektedir. Yine bu muvakkithanelerde görev yapacak muvakkitler sadece işin teorik kısmını bilmeyecek, aynı zamanda saatler bozulduğunda tamir edebilecek beceriye de sahip olacaklar, bunun dışında muvakkithanenin temizlik gibi görevlerini de yerine getireceklerdir. Muvakkitlik görevine talip olanlar hakkında atamadan önce liyakatli olup olmadıkları konusunda tahkikat da yapılmaktadır. Yine muvakkitlerde bulunması gereken hususiyetleri belirleme yetkisinde olduğu gibi, alacakları maaşları belirleme yetkisi de Sultan Abdülmecid adına görev yapan mütevellilerdedir.

Muvakkitlerin aldıkları ücretler arasında büyük bir uçurum bulunmaktadır. Sözelimi, Sakız'daki muvakkit 30 kuruş alırken, Trabzon'daki muvakkit 150, Taif'teki muvakkit ise 300 kuruş almaktadır. Yani Sakız'daki muvakkit ile Taif'teki muvakkit arasında maaş bakımından on kat fark bulunmaktadır. Ayrıca Taif'teki muvakkit maaşı dışında 45 riyal karşılığı 1.035 kuruş kira yardımı almaktadır, yine muvakkithane dışında kendisine tahsis edilmiş hususi odası bulunmaktadır. Bütün bu veriler göz önünde bulundurulduğunda Taif'teki muvakkitin diğerlerine oranla birçok açıdan avantajlı durumda olduğu görülmektedir. Her dört muvakkithaneye tayin edilen muvakkitlerin hepsi de Müslüman tebaadan olduğu gözden kaçmamaktadır.

Bugün Trabzon'daki muvakkithanenin yerinde bir şadırvan bulunmaktadır. Taif'teki muvakkithanenin durumu maalesef tespit edilememiştir. Sakız

Adası'ndaki muvakkithane ise yerinde bulunmakla birlikte, inşa edildiği dönemde konulmuş olan dört köşeli güneş resmindeki alem yerinde yoktur.

Son tahlilde bu çalışma ile Trabzon, Taif ve Sakız'daki muvakkithanelerin tarihçeleri büyük ölçüde çıkarılmış olduğundan Osmanlı İmparatorluğu sınırlarında inşa edilmiş muvakkithanelerle ilgili yapılacak bütüncül çalışmalara önemli bir temel oluşturacağı konusunda şüphe yoktur.

Sultan Abdülmecid'in İnşa Ettirdiği Muvakkithaneler

Öz ■ Bu makalede Sultan Abdülmecid Han'ın vakıf eserlerinden olan, temelde ibadet zamanlarının belirlenmesi, halkın beklentilerinin karşılanması ve hayır yapmak maksadıyla, Taif, Trabzon, Sakız ve Ayasofya'da inşa ettirdiği muvakkithaneler incelemeye tabi tutulmuştur. Çalışmanın temel kaynaklarını Başbakanlık Osmanlı Arşiv vesikaları ile Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nden konu ile ilgili tespit edilmiş defterler oluşturmaktadır. Makalede, mezkur muvakkithanelerin -tespit edilebildiği kadariyle- yapılış gerekçeleri, inşaat masrafları, tamamlanma süreleri, tamiratları, tanzim ve teşrifleri, personel atamaları, atanacak personelde aranan nitelikler, görevleri, ne kadar maaş aldıkları, ödemelerin düzenli şekilde yapılıp yapılmadığı, bugün mevcut olup olmadıkları, eğer ayakta iseler ne amaçla kullanıldıkları gibi hususlar değerlendirilmiştir. Bu çalışma ile hem Sultan Abdülmecid Han'ın hayır eserlerinin bir kısmı açığa çıkarılmış, hem de muvakkithaneler tarihine küçük bir katkı sağlanmıştır.

Anahtar kelimeler: Muvakkithane, Sultan Abdülmecid, Vakıf, Taif, Trabzon, Sakız, Ayasofya.

Ekler⁶¹**Ek: 1****VGMA, Defter No: 1001, s. 11**

Telhis, Ma'ruz-ı çâker-i kemîneleridir ki, vakf-ı celil-i bi-adil-i cenâb-ı mülûkânededen olmak üzere mukaddemâ bâ-irâde-i seniyye-i şâhâne Trabzon'da inşâ olunan muvakkithâneye ihsân ve irsâl buyrulan iki aded sâ'at vaz' olunmuş ise de zikr olunan sâ'atlerin îcâb-ı takdîrinde ta'mîr ve tesviyesine bakılmak üzere bir nefer muvakkitin ta'yîni lâzım gelmiş ve kazâ-i mezkûr ahâlisinden Kurtin oğlu Mehmed Efendi sâ'atcilik ilmine ve ahter irtifâ'ı usûlüne âşinâ olarak seniyye-i ihsân vâye-i cenâb-ı cihân-bânîde efendi-i mûmâ ileyhî gûzerân eden altmış beş senesi martından itibaren şehriye yüz elli kuruş vazife ile muvakkithâne-i mezkûra muvakkit ta'yîni tensîb olunmuş olduğu beyânıyla icrâ-yı iktizâsı husûsu iş bu mazbata ile inhâ olunmuş ve lede-l istîzân emr ve irâde-i seniyye-i cenâb-ı pâdişâhî dahi ol merkezde ta'alluk ve şeref-sudûr buyrulmuş olmağla ber-mantûk-ı irâde-i seniyye muvakkitlik-i mezkûr târih-i mezbûrdan i'tibâren efendi-i mûmâ ileyhî uhdesine ba- ruûs-ı hümâyûn tevcîh buyrularak hazine-i hassa-i hümâyûn muhâsebesine kayd ile iktizâ eden berât-ı şerîfinin vakf-ı celil-i mezkûr defterlerine ilm u haberinin tahrîr ve i'tâsı husûsunda emr ü fermân hazret-i men lehül-emrindir 3 Receb 266.

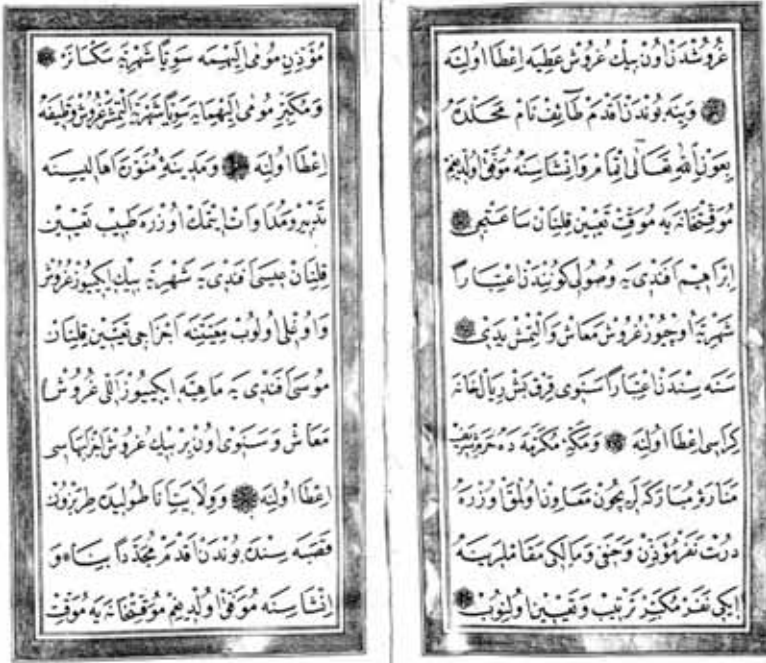
61 Eklerde istifade ettiğimiz belgelerin bir kısmının transliterasyonunu, bir kısmının ise orijinalinin kopyalarını vermeyi tercih ettik. Bundan maksat değişik türde daha çok belgeyi okuyucu ile buluşturmaktır.

Ek: 2**VGMA, Defter No: 1002, s. 17**

Âsâr-ı celîle-i hazreti tâc-dârîden Tâifde inşasına muvaffakiyet-i seniyye buyrulan muvakkithaneye iki aded tâm sâ'at vaz' olunmuş ise de zıkr olunan sâ'atlerin icâb-ı takdîrinde ta'mîr ve tesviyesine bakılmak üzere bir nefer muvakkitin ta'yîni lâzım gelmiş ve'l-hâletü hâzihi Dersaadet'de sâ'atci İbrahîm Efendi nâm kimesne erbâb-ı ma'lûmât ve mahâretten ve ulûm-ı irtifâ'ıyyeye âşinâ zevâtdan olduğundan muvakkitlik-i mezkûra icrâ-yı me'mûriyetiyle ol tarafa vusûlü gününden i'tibâren emsâli misüllü şehriye yüz elli kuruş maaş ve altmış yedi senesinden i'tibâren senevî kırk beş riyâl hâne icârının vakf-ı celîl-i hazret-i pâdişâhîden bâ- tahsîs lâzım gelen berât-ı âlînin i'tâ ve i'zâm etdirilmesi husûsu Cidde Vâlisi sâbık tarafından bâ-tahrîrât inhâ ve iltimâs kılınmış ve mûmâ ileyh İbrahîm Efendi muvakkitlik-i mezkûra ehil ve erbâb olduğu tahkîk olunmuş idüğüne binâen ber-minvâl-i muharrer ol tarafa vusûlü gününden i'tibâren şehriye yüz elli kuruş maaş ve altmış yedi senesinden i'tibâren kırk beş riyâl hâne icârı tahsîsiyle muvakkitlik-i mezkûrun efendi-i mûmâ ileyh uhdesine tevcîhi husûsu muvâfık emr u irâde-i isâbet-âde-i hazreti şehinşâhî buyrulur ise hazine-i hassa muhâsesine bi'l kayd icrâ-yı iktizâsına mübâderet olunacağını cânib-i nezâret-i behiyye-i hazine-i hassadan bâ-tezkere lede'l-istîzân iş'âr olunduğu vechile ol tarafa vusûlü gününden i'tibâren şehriye ol mikdâr ve senevî kırk beş riyâl hâne icârı tahsîsiyle muvakkitlik-i mezkûrün efendi-i mûmâ ileyh uhdesine bâ-tevcîh yedine berât-ı âlî i'tâsı müte'allik buyrulan irâde-i kerâmet-âde-i hazret-i hilâfet-penâhî iktizâsı menba'ından bulunmuş olduğu cevâben iş'âr buyrularak mücebince ilm ü haberleri verilmek fermân-ı nezâret-penâhî buyrulmağın mücebince hazîne- hassa muhâsesine kayd olunub diğerk ilm u haberleri virmekle mücebince berât-ı âlî yazılmak için evâmîr-i mâliye kalemine dahi iş bu ilmü haber verildi 14 Ramazan 1266.

Ek: 3**BOA. MVL. Dosya No: 342, Gömlek No: 95**

Mazbata, Evkâf-ı hümâyûn nezâret-i behiyyesinin melfûf takrîrinde gösterildiği üzere Ayasofya-i kebîr Câmî-i şerîfi Şekerci Kapısı ittisâlinde inşâ olunan muvakkithânenin masârıfı olan bir yük kırk beş bin kuruşun tesviyesi müte'ahhidi Mısırlı Yani kalfa ve ba'zı parmaklık ve teferrüât-ı sâiresi masârıfı olan on iki bin iki yüz bu kadar kuruşun itâsı dahi câmî-i mezkûr vakfı kâimmakâm vekîli Behcet Ağa tarafından istid'â olunub mahall-i merkûmenin keşf-i sânisî dahi bi'l-icrâ masârıf-ı merkûme kâmilen sarf olunduğu anlaşılmış ve muvakkithâne-i mezkûr masârıfı meblağ-ı mezkûr ta'mîr-i tertibâtına dâhil ve mezkûr parmaklık ve sâire masârıfı dahi vakf-ı mezkûre âid olarak masârıf-ı merkûmeye mahsûben bir yük elli bin kuruş teslimât vukû' bulmuş olduğundan mâ'dası olan yedi bin iki yüz bu kadar kuruşunun dahi tesviye ve itâsıyla hazînece ifâ-yı muktezâsının nezâret-i müşârün ileyhâya havâlesi Meclis-i Vâlâda tezekkür kılınmış ise de ol babda ne vechile.

... شهب و اعلم

... سلطان

... سلطان و اعلم

نقش

Resim 1: Sultan Abdülmecid Han'ın vakfiyesinde muvakkithane ile ilgili bölüm, VGMA, Defter No. 1419

Resim 2: Sakız'daki Mecidiye Camii

Resim 3: Sultan Abdülmecid Han VGMA, Defter No: 1419

Kaynakça

Arşiv Belgeleri

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

BOA, Sadaret Mektubi Kalemi Evrakı (A. MKT), 131-87; 209-83.

BOA, Sadaret Mektubi Kalemi Meclis-i Vala Evrakı (A. MKT. MVL), 40-11; 62-97.

BOA, Sadaret Mektubi Kalemi Nezaret ve Devair Evrakı (A.MKT. NZD), 86-74; 370-96.

BOA, Sadaret Mektubi Kalemi Umum Vilayet Evrakı (A. MKT. UM), 101- 49.

BOA, İrade Meclisi Vala (İ. MVL), 201-6362; -257-9588.

BOA., Meclisi Vala Evrakı (MVL), 65-15; 237-38; 326-89; 342-95.

Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (VGMA)

VGMA, Defter No: 997, 998, 999, 1000, 1001, 1002, 1419.

Sürelî Yayınlar

Takvim-i Vekâyi', Sayı 427

Yayınlanmış Eserler

Ahmed Lütfi: *Vak'a-Nüvis Ahmed Lütfi Efendi Tarihi*, yay. M. Münir Aktepe, IX, İstanbul: Edebiyat Fakültesi Matbaası, 1984.

Akgündüz, Ahmet: *Üç Devirde Bir Mabed Ayasofya*, İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı 2005.

Aydüz, Salim: "Muvakkithane", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, XXXI (İstanbul 2006), s. 415.

Aydüz, Salim: "Osmanlı Devleti'nde Küçük Gözlemeleri 'Muvakkithaneler'", Güler Eren (Ed.), *Osmanlı*, VIII, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları 1999, s. 664-675.

Dayıoğlu, Server: *İstanbul Muvakkithaneleri*, İstanbul: Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş 2010.

Erinç, Sırrı-Talip Yücel: *Ege Denizi Türkiye ile Komşu Ege Adaları*, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları 1978.

Evlîya Çelebi: *Seyahatnâme*, IX. Kitap, Haz. Yücel Dağlı, Seyit Ali Kahraman, Robert Dankoff, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları 2005.

Eyice, Semavi: "Ayasofya Muvakkithanesi", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, IV (İstanbul 1991), s. 215.

Fleet, Kate: *Türk-Ceneviz Ticareti*, çev. Özkan Akpınar, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları 2009.

- Güler, Mustafa: “Sultan Abdülmecid’in Hayır Eserleri”, Ahmet Uçar (ed.) *Ortaköy Büyük Mecidiye Camii*, İstanbul: Gürsoy Grup Kültür Yayınları 2015, s. 175-192.
- Karpuz, Haşim: *Trabzon*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları 1990.
- Küçükbaşcı, Mustafa Sabri: “Tâif”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, XXXIX (İstanbul 2010), s. 446-447.
- Mert, Talip: “Sivas Saat Kulesi’nin İnşası”, *Sultanşehir Kültür Sanat Dergisi*, 3 (Sivas 2010), s. 26-29.
- Mükrimin Halil: *Düsturname-i Enveri*, İstanbul: Devlet Matbaası 1928.
- Mordtmann, J. H.: “Sakız Adası”, *MEB, İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul 1967), X, s. 94.
- Örenç, Ali Fuat: “Sakız Adası”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, XXXVI (İstanbul 2009), s. 6-10.
- Parmaksızoğlu, İsmet: “Muvakkıt-Hâne”, *Türk Ansiklopedisi*, XXV (Ankara 1977), s. 6.
- Sayılı, Aydın: *The Observatory in Islam*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi 1988.
- Şapolyo, Enver Behnan: “Muvakkithaneler”, *Önasya*, 43 (Ankara 1969), s. 10-11.
- Unan, Fahri: *Kuruluşundan Günümüze Fatih Külliyesi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları 2003.
- Ünver, A. Süheyl: *Fatih Külliyesi ve Zamanı İlim Hayatı*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları 1946.
- Ünver, A. Süheyl: “Osmanlı Türkleri İlim Tarihinde Muvakkithaneler”, *Atatürk Konferansları V*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi 1975, s. 217-257.
- Zorlu, Tuğba-Demet Yılmaz: “Kültürel Süreklilik Bağlamında Muvakkithaneler: Trabzon Örneği”, Ahmet Gürbüz (ed.), *Safranbolu Saat Kulesi ve Zaman Ölçerler Sempozyumu*, Safranbolu: Karabük Valiliği Kültür Hizmeti 2011, s. 269-281.

